

Кепин Д.В. Музей-мемориал «Букринский плацдарм»

В статье рассмотрена история создания архитектурно-мемориального комплекса (с. Балько-Щучинка Кагарлыкского района Киевской обл.), увековечивающего подвиг советских войск в период Великой Отечественной войны советского народа 1941–1945 гг. при форсировании Днепра и создании Букринского плацдарма в 1943 г. Рассмотрены события, которым посвящен мемориал. Проведен анализ современного состояния сохранности музейного комплекса. Даны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: мемориал, плацдарм, сохранение, Великая Отечественная война советского народа 1941–1945 гг.

Kepin D.V. Memorial Museum “Bukryns’kiy Bridgehead”

In this article the history of the architectural memorial complex (village Balyko-Shchutchinka of Kaharlyk District, Kyiv Region) is considered also it is considered the deed of the Soviet Army in the Great Patriotic War of the soviet people 1941–1945 during the crossing of the Dni-pro river and the Bukryns’kiy Bridgehead’ creation in 1943. The events to which the memorial is devoted are considered. The contemporary condition of the museum complex is analysed. The appropriate recommendations are made.

Key words: Memorial, Bridgehead, preservation, Great Patriotic War of the soviet people 1941–1945.

УДК 904:72 : 910.4 «17/18» (477.75)

Г.С. КАУШЛІЄВ

Античні пам’ятки Тавриди у вітчизняній подорожній літературі (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)

Розглянуто історію дослідження пам’яток античності Кримського півострова представниками російської інтелектуальної еліти на зламі XVIII–XIX ст. Здійснено аналіз публіцистичних і наукових творів вітчизняних письменників й учених (В.В. Измайлова, Є.Є. Кьолера, П.І. Сумарокова й інших), які відвідали Тавриду в цей період. Встановлено, що їх дослідження заклали підвалини наукового вивчення давньогрецьких старожитностей Криму. Доведено, що основними об’єктами уваги з боку мандрівників були античні пам’ятки Керченського півострова, Феодосії, Херсонесу.

Ключові слова: подорожня література, Крим, пам’ятокзнавство.

Одним із актуальних завдань сучасного кримознавства є історія вивчення античних старожитностей Тавриди російськими мандрівниками наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. Користуючись науковими та публіцистичними працями вітчизняних вояжерів, що відвідали півострів у цей період, можемо проаналізувати стан давньогрецьких пам’яток Північного Причорномор’я після його інкорпорації до складу Російської імперії. Саме Санкт-Петербурзькі мандрівники виступили першовідкривачами культурних скарбів краю для освіченої столичної публіки. Подорожня літера-

тура на сьогодні є невід'ємною складовою джерелознавчої бази у студіях з історії дослідження історико-культурної спадщини Криму.

Кримські дослідники почали вивчати вітчизняну подорожню літературу наприкінці 90-х років ХХ ст. Одним із перших, хто намагався використати російську подорожню літературу в якості джерела з історії вивчення й охорони місцевих пам'яток, став кандидат історичних наук В.М. Даниленко [1]. Але йому не вдалося зробити якісний аналіз подорожніх записок. Роботи В.М. Даниленка не пішли далі популярних нарисів. Доктор історичних наук, професор Таврійського національного університету А.А. Непомнящий – провідний вітчизняний науковець з історії вивчення кримських старожитностей – сформував окремий науковий історіографічний напрям досліджень місцевих пам'яток старовини [2]. Розробки з цієї проблеми були продовжені В.М. Боровковою [3], С.В. Громенком [4] й іншими. З-поміж російських науковців, що звернулися до історії вивчення пам'яток Північного Причорномор'я представниками російської інтелектуальної еліти на зламі ХVІІІ–ХІХ ст., слід відзначити В.П. Козлова [5], І.В. Тункіну [6], Е.Д. Фролова [7].

Одночасно, незважаючи на увагу науковців до цієї проблеми, комплексний аналіз історії дослідження давньогрецької спадщини представниками вітчизняної інтелігенції досі не було здійснено. Це й зумовило мету даного дослідження – виокремити й простежити роль Санкт-Петербурзьких мандрівників у процесі накопичення відомостей про стан історичних пам'яток у Криму після його входження до складу Російської імперії.

Одним із перших російських дослідників античних пам'яток Тавриди виступив відомий письменник і громадський діяч Павло Іванович Сумароков (1760–1846). Він двічі відвідав Крим – у 1799 і 1802 р. Результатом його подорожей стали праці «Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 г.» і «Досуги крымского судьи, или Второе путешествие в Тавриду», котра була опублікована у двох частинах у 1803 і 1805 р. [8].

Найбільш цікаві відомості щодо стану античних старожитностей Криму відображено в праці «Досуги крымского судьи», оскільки під час її написання автор приділяв багато уваги опису історико-культурної спадщини краю. Так, під час поїздки до Севастополя П.І. Сумароков відвідав Балаклаву, Георгіївський монастир, руїни Херсонесу. Досліджуючи давньогрецькі пам'ятки старовини, письменник указав на недбале ставлення до них з боку місцевої влади та місцевих жителів: «Нині відоме надбання Греків (Херсонес) складає дачу пані Алексіянової, на місцях храмів, будівель, укріплень пасуться отари овець, увесь терен міста перетворився на понурий, порослий ялівцем степ» [9].

Восени 1802 р. П.І. Сумароков продовжив дослідження античних старожитностей, відправившись до Південно-Східного Криму в пошуках давньогрецьких міст і поселень. Мандрівник, який спирався на труди Плінія та Страбона, оглянувши руїни поблизу селища Опук, прийняв їх за античне місто Німфей [10]. Після цього письменник вирушив до Керчі та Єні-Кале. Перебуваючи в

Керчі, П.І. Сумароков не лише докладно описав вигляд і стан фортеці, але й відвідав місцеві кургани, які на той час ще не були масово пограбовані. Підсумком подорожі Керченським півостровом став невеликий нарис історії краю від античної доби до початку XIX ст. [11]. Завершивши вивчення цього регіону, П.І. Сумароков переправився на Таманський півострів, а потім повернувся до Сімферополя. Наприкінці 1802 р. він повернувся до Санкт-Петербурга.

У 1799 р., майже одночасно з П.І. Сумароковим, кримську землю відвідав відомий письменник і громадський діяч Володимир Васильович Ізмайлов (1773–1830). Його праця «Путешествие в полуденную Россию», що складається з 4 частин, є одним із найбільш цікавих літературних творів, присвячених південноукраїнським землям [12]. В.В. Ізмайлов, який з дитинства вивчав давньогрецьку мову та латину, був добре знайомий із творчістю античних авторів: Афінея, Діодора, Овідія, Плутарха, Саллюстія, Страбона, Хрсіппа. Таврида, що зберігала пам'ять про грецьку та римську присутність, викликала у письменника жвавий інтерес, бажання особисто познайомитися з античними старожитностями Керченського півострова, Феодосії, Херсонеса.

Під час оглядин Херсонеса мандрівник зіткнувся з численними фактами руйнувань античних садиб. Безцінні пам'ятки архітектури розбиралися місцевими жителями та російськими солдатами для будівництва казарм і будинків. Схожу ситуацію застав письменник і під час відвідування Феодосії. За словами вояжера, це прекрасне місто з древньою історією було майже вщент зруйновано місцевими жителями. У листі XVIII, яке описує стан давньогрецьких і середньовічних старожитностей, міститься заклик врятувати пам'ятку від остаточного знищення [13].

Після ознайомлення з містами східного узбережжя Тавриди В.В. Ізмайлов вирушив на Керченський півострів. Добре знайомий із описами Пантікапея давньогрецькими та римськими авторами, мандрівник попрямував на пошуки античних пам'яток, але виявив лише сліди руйнувань. Після дослідження Керченського півострова мандрівник попрямував на Тамань і далі – на Кавказ. У цілому він присвятив Криму 37 листів у другій і третій частинах «Путешествия в полуденную Россию».

Принципово новий етап у вивченні античних старожитностей Кримського півострова розпочався на початку XIX ст. завдяки археологічній експедиції, яку очолив німецький антикознавець Є.С. Кюлер (1765–1838), що працював у Санкт-Петербурзькій Академії наук й імператорському Ермітажі. Він-таки й виступив ініціатором і організатором наукової експедиції в Крим. У лютому 1804 р. на засіданні Конференції Академії вчений зачитав реферат «Письмо о нескольких медалях Европейской Сармации и Херсонеса Таврического», в якому йшлося про незадовільний стан вивчення російськими науковцями історії, етнографії, нумізматики античних центрів Північного Причорномор'я [14]. Водночас, у західноєвропейських наукових колах увага до історії Тавриди та південноукраїнських земель на зламі XVIII–

XIX ст. постійно посилювалася. Тому в травні 1804 р. вчений звернувся до Президента Академії мистецтв Олександра Сергійовича Строганова (1818–1864) з пропозицією надіслати до Криму разом із ним німецького живописця Карла Кюгельхена. Мета наукової експедиції – опис місцевих античних пам'яток. Передбачалося, що під час подорожі К. Кюгельхен підготує малюнки досліджуваних старожитностей. У ході вояжу планувалося вивчити Ольвію, Херсонес, Феодосію, Керч і Тамань.

Під час кримського етапу досліджень особливу увагу вчених привернули руїни Херсонеса. У Криму Є.Є. Кьолером була зібрана колекція давньогрецьких і римських монет й інших цікавих предметів, які потім були передані в Ермітаж. Учений перебував на півострові до глибокої осені 1804 р., а Карл Кюгельхен залишився ще на 14 місяців. У цей період він підготував понад 200 замальовок, які згодом придбав імператор Олександр I. На даний момент ці роботи зберігаються в фондах Державного Ермітажу. Археологічні знахідки вченого склали основу для серії публікацій, що з'явилася протягом наступних років [15].

Повернувшись до столиці, Є.Є. Кьолер звернувся з листом до Академії наук і особисто до імператора Олександра I, в якому детально описав неважливе ставлення до старожитностей з боку місцевих жителів і влади, навів кричущі факти знищення унікальних пам'яток історії та культури. Вчений звернув увагу столичної еліти і високопоставлених царських чиновників на факти розкрадання цінних речей під час несанкціонованих розкопок, продажу унікальних археологічних знахідок за кордон, навів приклади розбору середньовічних кріпосних споруд на будівельний матеріал для новобудов. Активність ученого призвела до появи розпорядження міністра внутрішніх справ Віктора Павловича Кочубея (1768–1834) на ім'я Херсонського військового губернатора Армана-Еммануїла де Рішельє та феодосійського градоначальника Андрія Семеновича Феньша, в якому наказувалося всі знайдені предмети давнини відсилати до музею Харківського університету. У свою чергу керівник Новоросійського краю А.-Е. де Рішельє (1766–1823) наказав представникам таврійської влади «спостерігати, щоб приватні особи, що подорожують Кримом, не збирали стародавніх рідкостей» [16].

Повторна експедиція дослідника в Тавриду була організована на початку 20-х років XIX ст. 26 січня 1820 р. на засіданні Конференції Академії наук Є.Є. Кьолеру на підставі листа С.С. Уварова доручили ознайомитися з проблемою збереження античних пам'яток в Криму [17]. 19 квітня того ж року Президент Академії наук Сергій Семенович Уваров (1786–1855) запропонував «обговорити знову справу про охорону пам'яток старовини в Керчі і заходи щодо впорядкування розкопок у Криму, а також просив вказати, кого з академіків можна було б відрядити туди для судження про все на місці». Це доручення отримав Є.Є. Кьолер як єдиний знавець таврійських старожитностей [18].

21 червня 1820 р. відбулася конференція Санкт-петербурзької Академії наук, на якій міністр народної освіти О.М. Голіцин (1773–1844) запропонував комплекс заходів, спрямованих на збереження кримських старожитностей, а також рекомендував послати у відрядження до Криму Є.Є. Кьолера разом із архітектором [19]. Вчений був призначений головою експедиції, йому ж доручалося підготувати детальний план майбутньої дослідницької поїздки. Готуючись до подорожі, академік зазначив, що сума, необхідна для збереження та відновлення давніх пам'яток, може бути визначена тільки на місці досвідченим архітектором. За рекомендацією голови міського будівельного комітету Санкт-Петербурга А.А. Бетанкура й архітектора О. Монферрана в Крим разом із Є.Є. Кьолером відправився французький архітектор Ежен (Євген Францевич) Паскаль (1791–1861).

Експедиція стартувала 29 травня 1820 р. із Санкт-Петербурга і тривала до жовтня 1821 р. Детальна інформація про її хід міститься у щоденниках Є.Є. Кьолера, що збереглися у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки. Записи стосуються огляду околиць Севастополя, Сімферополя, Феодосії, Керчі, а також проведених академіком археологічних розкопок у Криму. Так, у щоденниках відображено хід розкопок Е.Ф. Паскаля поблизу Севастополя. Засвідчивши незадовільний стан археологічних розкопок, які проводилися на півострові без дозволу уряду в 1819–1820 роках, Є.Є. Кьолер запропонував доручити проведення подальших археологічних робіт офіцерам Чорноморського флоту. Розкопки наказувалося вести по всьому Південному узбережжю Криму та на півострові Тамань, а всі знахідки пропонувалося надсилати до Міністерства народної освіти [20].

Під час експедиції антикознавець приділив особливу увагу опису старожитностей і аналізу давньогрецьких написів. Повідомлення про ці дослідження були опубліковані у виданнях Академії наук [21]. В архіві Державного Ермітажу (особистому фонді Є.Є. Кьолера) відклалися рукописні записки вченого про дослідження ним пам'яток у районах Херсонеса, Балаклави, Керчі, Феодосії. Звіт про поїздку Є.Є. Кьолера був заслуханий під час Конференції Академії наук відразу ж після завершення експедиції 3 жовтня, а Є.Ф. Паскаль – 24 жовтня 1821 р. Останній, що провів у Криму трохи більше часу, зумів підготувати проект реставраційних робіт і охоронних заходів для архітектурних пам'яток Криму, а також зробити обмірні креслення, малюнки барельєфів, копії грецьких написів, виявлених на півострові під час досліджень [22].

Повернувшись до Санкт-Петербурга, Є.Є. Кьолер представив Академії наук донесення «О сохранении и возобновлении в Крыму памятников древности и об издании описания и рисунков оных» і записку «Опись памятникам, которых сохранение должно быть поручено надзору губернаторам и местному начальству в Крыму». У цих матеріалах дослідник докладно охарактеризував оглянуті ним кримські пам'ятки давнини. Всі старожитності академік розділив на 2 групи. До першої він відніс грецькі, генуезькі й

татарсько-турецькі споруди, відновлення яких не вимагало значних грошових і часових витрат: євпаторійська мечеть Джума-Джамі, мавзолей в Ескі-Юрті, мангупські та балаклавські фортифікаційні споруди, лазні та мечеті у Феодосії, фортецю та мечеті в Ескі-Сараї. Вартість відновлювальних робіт для цих пам'яток становила, на думку Є.Ф. Паскаля, 41 000 рублів. До другої групи старожитностей Є.Є. Кьолер відніс залишки Херсонеса-Корсуня, гробниці в Керчі, фундаменти храмів Південно-Західного Криму, гурзуфські укріплення, палац у Бахчисараї, печерні церкви. У своїй доповіді вчений зазначив, що для всіх пам'яток цієї групи, у зв'язку з їх важливим значенням для науки, необхідно видати докладні описи у вигляді 12–15 книжок із докладними малюнками. Пам'ятки другої групи, на думку вченого, «у випадку охорони від руйнування, можуть існувати цілі віки» [23].

Як бачимо, подорожі Є.Є. Кьолера зіграли вирішальну роль у справі збереження античних пам'яток Тавриди на початку XIX ст. Завдяки його науковим експедиціям було зібрано цінні відомості про кримські старожитності, які не збереглися донині, тому наукова спадщина академіка являє собою унікальне джерело з історії вивчення античних комплексів Північного Причорномор'я.

З-поміж інших російських мандрівників, що зробили помітний внесок у справу вивчення історико-культурної спадщини Кримського півострова, слід назвати видатного громадського та державного діяча Івана Муравйова-Апостола (1765–1851). Найбільш відомим його твором є книга у 25 «листах» «Путешествие по Тавриде в 1820 году», яка була опублікована у Санкт-Петербурзі в 1823 р. Ця праця містить цінні історичні відомості щодо стану античних і середньовічних пам'яток Тавриди в 20-ті роки XIX ст. [24] Приймавши рішення відвідати Кримський півострів, І.М. Муравйов-Апостол звернувся до творів античних авторів (Геродота, Страбона), а також сучасників, намагаючись якомога краще підготуватися до майбутньої подорожі. Загалом, у Криму письменник провів лише 8 тижнів, у той час як підготовка й організація поїздки зайняли майже 2 роки [25].

Античні пам'ятки викликали у мандрівника найбільший інтерес, тому одним із перших місць, які відвідав І.М. Муравйов-Апостол, став Херсонес. Так, у шостому листі «Путешествия по Тавриде» міститься порівняльна характеристика фрагмента з «Географії» Страбона, який описав географічне положення цього давньогрецького полісу, та картини, що постали перед мандрівником першої чверті XIX ст. Зазначимо, що письменник намагався співвіднести назви давньогрецьких міст, що згадуються у творах античних авторів, з населеними пунктами Криму початку XIX ст. [26]. Дослідивши поліс, він поїхав до Балаклави для того, щоб вивчити сліди грецької й італійської присутності на території цього поселення. Побачені ним руїни оборонних споруд описані наступним чином: «Фортеця ся, Чембало, що належала спочатку грекам, потім Генуї, була обнесена стінами та сильно укріплена баштами, особливо від гирла

затоки». Також, як і у випадку з Херсонесом, письменник співвідніс цей укріплений пункт із місцем, згадуваним у Страбона як «гавань Символів» [27].

Після відвідин печерних міст і Судацької долини, мандрівник попрямував до Феодосії, де розраховував оглянути античні та середньовічні пам'ятки. У листі ХХ І.М. Муравйов-Апостол розповідає про візит до ново-заснованого музею:

Гучне ім'я Музеум! У Феодосії знаходиться сховище пам'яток Тавриди: але ця назва подібна заголовкам багатьох книг, у яких рідко хто має терпіння читати далі чотирьох перших сторінок. Я сподівався знайти що-небудь дорогоцінне з уцілілих старожитностей Херсонеса та Пантікапея; тут нічого немає: навколо стін надгробні камені пізніх часів, які не мають нічого цікавого; посеред зали стіл великий і на ньому дуже мало; кілька медалей і то здебільшого римських; деякі уламки металеві й інші предмети знайдені в гробницях Керченських [28].

Як бачимо, на початку 1820-х років колекція музею у Феодосії ще перебувала в зародковому стані, а приміщення мечеті, в якому на той момент розташовувався заклад, не відповідало мінімальним вимогам. Після дослідження місцевості, Іван Матвійович дійшов висновку, що давньогрецький поліс Феодосія та генуезьке місто Кафа знаходилися на деякій відстані один від одного. Останнім етапом подорожі І.М. Муравйова-Апостола став Керченський півострів. Тут він оглянув фортеці Керч і Єні-Кале, руїни Пантікапея, а також античне поселення, яке він ідентифікував як Мірмекій [29].

Твір «Путешествие по Тавриде в 1820 году» витримав серію перевидань, а також був переведений кількома іноземними мовами [30]. Праця І.М. Муравйова-Апостола займає почесне місце серед найбільш цінних історичних джерел, у яких відбилися відомості про стан кримських пам'яток давньогрецької історії та культури в першій третині ХІХ ст.

Таким чином, приватні вояжі та наукові експедиції вітчизняних науковців, письменників і громадських діячів наприкінці ХVІІІ – у першій третині ХІХ ст. сприяли закладенню підґрунтя вивчення античних пам'яток Криму. В.В. Измайлов, Є.С. Кьоллер, І.М. Муравйов-Апостол і П.І. Сумароков стали першовідкривачами давньогрецьких старожитностей Тавриди не тільки для освіченої європейської публіки, але й для російської спільноти. Публікації їх творів стимулювали імператорський уряд розпочати заходи, спрямовані на збереження й вивчення історико-культурної спадщини Північного Причорномор'я. Праці російських подорожніх стимулювали наукові дискусії навколо проблем історії півострова доби грецької колонізації та римського панування. Між представниками російської та західноєвропейської інтелектуальної еліти зав'язувалося обговорення, що сприяли більш об'єктивному й різнобічному дослідженню кримських старожитностей, їх точній локалізації та класифікації. На сьогодні твори російських мандрівників, що відвідали Крим на зламі ХVІІІ–ХІХ ст., є невід'ємною складовою джерельної бази в сучасних пам'яткознавчих студіях вітчизняних науковців.

Джерела та література

1. Даниленко В.Н. Владимир Измайлов едет на Юг / В.Н. Даниленко // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 11. – С. 61–65; *Він же*. О начальном периоде в истории изучения Крыма / В.Н. Даниленко, А. В. Даниленко // Пантикапей – Боспор – Керчь – 26 веков древней столице : мат-лы межд. конф. / Керченский гос. истор.-культ. заповед. – Керчь, 2000. – С. 156–163.
2. *Непомнящий А.А.* Записки путешественников и путеводители в развитии исторического краеведения Крыма (последняя треть XVIII – начало XX века) / А.А. Непомнящий ; Ин-т украинск. археологии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины. – К., 1999. – 211 с. – (Серия: «Научно-справочные издания по истории Украины»; вып. 46); *Він же*. Подвижники кримведения : в 2 т. / А.А. Непомнящий. – Симферополь : СГТ, 2006. – Т. 1. – 324 с., ил. – (Серия: «Библиография кримведения»; вып. 7); *Він же*. З історії вивчення кримських пам'яток (кінець XVIII – початок XX століття) / А.А. Непомнящий // Перші Зарембівські читання : мат-ли Перших Всеукр. наук. читань, присв. 60-річчю від дня народження українського історика та пам'яткознавця Сергія Захаровича Заремби (1947–2003). м. Київ, 23 січня 2007 р. / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК ; упор. О. М. Титова. – К., 2007. – С. 89–103; *Він же*. Начало научного изучения Крыма / А.А. Непомнящий // Историческое наследие Крыма. – 2008. – № 21. – С. 168–195.
3. *Боровкова В.Н.* Город Керчь в воспоминаниях путешественников / В.Н. Боровкова // Науч. сб. Керченского заповедника / Керченский ист.-культур. заповедник. – Керчь, 2006. – Вып. 1 : к 180-летию Керченского музея древностей. – С. 500–505.
4. *Громенко С.В.* Спогади польського мандрівника XIX ст. Едмунда Хаєцького як джерело до вивчення пам'яток історії та культури Криму / С.В. Громенко // Другі Зарембівські читання : мат-ли Других Всеукраїнських Зарембівських наук. читань : «Українське пам'яткознавство : сучасні проблеми та тенденції», 22 січня 2009 р. : зб. наук. ст. / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПК, гол. ред. О.М. Титова. – К., 2009. – С. 61–70.
5. *Козлов В.П.* Колумбы российских древностей / В.П. Козлов. – 2 изд. – М. : Наука, 1985. – 176 с. – (Серия «Страницы истории нашей Родины»).
6. *Тункина И.В.* Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX вв.) / И.В. Тункина. – СПб. : Наука, 2002. – 676 с., 156 ил.
7. *Фролов Э.Д.* Русская наука об античности : историографические очерки / Э.Д. Фролов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 544 с.
8. *Сумароков П.И.* Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году с историческим и топографическим описанием всех мест / П.И. Сумароков. – М. : Унив. тип. Ридигера, 1800. – 244 с.; *Він же*. Досуги Крымского судьи, или Второе путешествие в Тавриду / П.И. Сумароков. – СПб., 1803. – Ч. 1. – 271 с. ; Ч. 2. – 272 с.
9. Там само, ч. 1, с. 199–200.
10. Там само, ч. 2, с. 98.
11. Там само, ч. 2, с. 110–116.
12. *Измайлов В.В.* Путешествие в полуденную Россию в письмах Владимира Измайлова : в 4 ч. / В.В. Измайлов – М., 1805. – Ч. 2. – 144 с. ; Ч. 3. – 142 с.
13. Там само, ч. 2, с. 69
14. *Köhler H.* Lettre sur plusieurs Médailles de la Sarmatie d'Europe et de la Chersonèse Taurique / H. Köhler // Nova Acta Academiae scientiarum Imperialis Petropolitanae. – Petropoli, 1805. – Т. 14. – S. 99–130.
15. *Köhler H.* Mémoire sur quatre médailles du Bospore Cimmerien / H. Köhler. – SPb., 1808. – XXXV s.
16. *Новосадский Н.И.* Греческая эпиграфика / Н.И. Новосадский / Московское археологическое об-во. – 2-е изд. – М., 1915. – Ч. 1. – С. 154–155.
17. *Летопись Российской Академии наук* / Отв. ред. М.Ф. Хартанович. – СПб. : Наука, 2002. – Т. 2 : 1803–1860. – С. 158.
18. Там само, с. 160.
19. Там само, с. 161.

20. Російська національна бібліотека, відділ рукописів, Немецк., Q. IV. 181, л. 1–272.
21. *Köhler H. Mémoire sur les îles et la Course consacrées à Achille dans le Pont–Euxin / H. Köhler // Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg. – St.-Petersbourg, 1826. – T. 10. – S. 531–819.*
22. Санкт-Петербурзька Філія Російської академії наук, ф. 2, оп. 1, т. 1, спр. 1, арк. 28–32, 42–46.
23. О средствах к сохранению достопамятностей Тавриды // Журнал Департамента народного просвещения. – СПб., 1822. – Ч. 6. – С. 249–261.
24. *Муравьев-Апостол И.М. Путешествие по Тавриде в 1820 году / И.М.Муравьев-Апостол. – СПб., 1823. – XI, 337 с.*
25. Там само, с. 6.
26. Там само, с. 71–72, 79.
27. Там само, , с. 100.
28. Там само, с. 252.
29. Там само, с. 312.
30. *Murawiew-Apostol I. Reise durch Taurien im Jahre 1820 / I. Murawiew-Apostol. – Berlin ; Laidberg, 1825. – VI, 249 s.; Вин же. Viaggio per la Tauride fatto nel 1820 / I. Murawiew-Apostol. – Napoli, 1833. – VIII, 511 s.*

Каушлиев Г.С. Античные памятники Тавриды в отечественной литературе путешествий (конец XVIII – первая треть XIX ст.)

Рассмотрена история изучения памятников античности Крымского полуострова представителями российской интеллектуальной элиты на рубеже XVIII–XIX вв. Осуществлен анализ публицистических и научных произведений отечественных писателей и ученых (В.В. Измайлова, Е.Е. Кёлера, П.И. Сумарокова и др.), посетивших Тавриду в этот период. Установлено, что их исследования заложили основы научного изучения древнегреческих памятников Крыма. Доказано, что основными объектами внимания со стороны путешественников были античные древности Керченского полуострова, Феодосии, Херсонеса.

Ключевые слова: литература путешествий, Крым, памятниковедение.

Kaushliyev G.S. Ancient monuments of the Taurida in foreign and domestic travel literature (end of 18th – first third of 19th century)

The history of studying the Crimean monuments of antiquity by the representatives of Russian intellectual elite at the turn of the 18th – 19th centuries has been examined. The analysis of journalistic and academic works of domestic writers and scholars (V.V. Izmaylov, E.E. Köhler, P.I. Sumarokov and others), which visited Taurida during this period, has been conducted. It was established that their research laid the foundation for the scientific study of ancient Greek monuments in the Crimea. It is proved that the main objects of attention of the travellers were ancient Kerch Peninsula, Theodosia and Chersonese.

Key words: travelogues, the Crimea, studies of the monuments.

||| УДК 351.853:371.233(477.75)

||| С.В. МОЛОЧКО

||| Фіксація стану пам'яток Криму
||| в путівниках XIX – початку XX століття

Питання про вивчення путівників по Криму як джерела щодо охорони історико-культурної спадщини є одним із ключових у вивченні туристично-краєзнавчої літератури